

Danieliaus Kleino idėjų recepcija Povilo Frydricho Ruigio gramatikoje *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747)

ONA ALEKNAVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
<https://ror.org/011v22a28>
ona.aleknaviciene@lki.lt
<https://orcid.org/0000-0003-4704-6308>

ANOTACIJA. Straipsnyje tiriama Danieliaus Kleino idėjų recepcija Povilo Frydricho Ruigio gramatikoje *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747) siekiant dviejų tikslų: 1) išskirti tas Kleino idėjas, kurios Ruigiui atrodė aktualios ir tiko XVIII a. vidurio kalbai aprašyti; 2) nustatyti, kokių intencijų vedamas Ruigys jas perėmė. Taikant analitinį interpretacinį metodą, kuris paremtas filologinės analizės rezultatais, nustatoma, kad Kleino *Grammatica Litvanica* (1653) buvo ypač svarbus šaltinis dviem aspektais: 1) renkantis tarmę gramatikai ir išskiriant ją iš kitų tarmių; 2) formuojant sintaksės skyrių. Vertinant idėjų perėmimo ir pritaikymo motyvus, išryškinamas Šviečiamąjo amžiaus iškeltas siekis pažinti pasaulį ir šviesti visuomenę. Perimdamas ankstesnes idėjas ir pritaikydamas XVIII a. poreikiams, Ruigys parengė priemonę mokytis lietuvių kalbos, ugdytis kunigo ir kitoms pareigoms tinkamą kalbinę kompetenciją ir adaptuotis naujoje aplinkoje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Danielius Kleinas; Povilas Frydrichas Ruigys; lietuvių kalbos gramatika; XVII–XVIII a. kalbotyra; Prūsijos Lietuva.

Received: 30/09/2024. **Accepted:** 30/11/2024.

Copyright © 2024 Ona Aleknavičienė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Danieliaus Kleino (1609–1666) *Grammatica Litvanica* (1653, KG)¹ – svarbus atskaitos ir atspirties taškas gramatikų istorijai bei lietuvių kalbotyrai. Povilo Frydricho Ruigio (Paul Friedrich Ruhig, Ruhigk, ~1721 – ~1784) *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747, RG)² – penktoji Prūsijos Lietuvoje išėjusi gramatika. Jas skiria beveik 100 metų, tai skirtingų epochų – Baroko ir Šviečiamojam amžiaus – kūriniai. Tačiau daug kas ir sieja. Gramatikų sąsajoms jau skirta dėmesio anksčiau. Rengiant kritinį RG leidimą, atlikta filologinė analizė ir nustatyti šaltiniai, kuriais rėmėsi Ruigys, tarp jų ir KG³, tačiau idėjų slinktimis ir jų interpretacijoms reikia atskiros prieigos.

Šis tyrimas orientuotas į recepciją (lot. *receptio* ‘priėmimas’) – praeities visuomenės socialinių ir kultūrinių formų perėmimą ir pritaikymą vėlesnėje. Recepcija – ne tik perėmimas, bet ir priėmimas. Tokią sampratą taikant ir kalbotyrai, keliami du tikslai: 1) išskirti tas Kleino idėjas, kurios Ruigiui atrodė aktualios ir tiko aprašant XVIII a. vidurio kalbą; 2) nustatyti, kokių intencijų vedamas Ruigys jas perėmė. Šių tikslų link einama taikant analitinį interpretacinį metodą, kuris paremtas filologinės analizės rezultatais, gautais istoriniu gretinamuoju metodu.

Kas Ruigys buvo tuomet, kai rašė gramatiką, nurodyta jos antraštiniame lape: „uolus teologijos studentas, dabar Lietuvių kalbos seminaro Karaliaučiuje docentas“ (*entworfen von Paul Friedrich Ruhig, der Gottesgelahrtheit Befliffenen, zur Zeit Docenten im littauischen Seminario zu Königsberg* RG [1r]). Į Karaliaučiaus universitetą jis imatrikuluotas 1740 m. vasaros semestrą: „10. [Mai] Ruhigk Pa. Frdr., Walterkemen Pruss.“⁴ Docentu paskirtas

¹ Daniel Klein, *GRAMMATICA Litvanica Mandato & Autoritate SERENISSIMI ELECTORIS BRANDENBURGICI adornata, & praeviâ Cenfurâ primùm in lucem edita à M. DANIELE Klein / Paftore Tilf. Litv. Præmissa est ad Lectorem Præfatio non minùs utilis, quàm neceffaria [...]*. REGIOMONTI, Typis & fumptibus JOHANNIS REUSNERI, Anno χριστογονίας c1o 1oc. LIII. Šio ir kitų šaltinių kritiniai leidimai bei internetiniai leidiniai nurodomi literatūros ir šaltinių sąrašė.

² Paul Friedrich Ruhig, *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick, in ihrem natürlichen Zusammenhange entworfen von Paul Friedrich Ruhig, der Gottesgelahrtheit Befliffenen, zur Zeit Docenten im littauischen Seminario zu Königsberg*. Königsberg, druckts und verlegt Johann Heinrich Hartung, 1747.

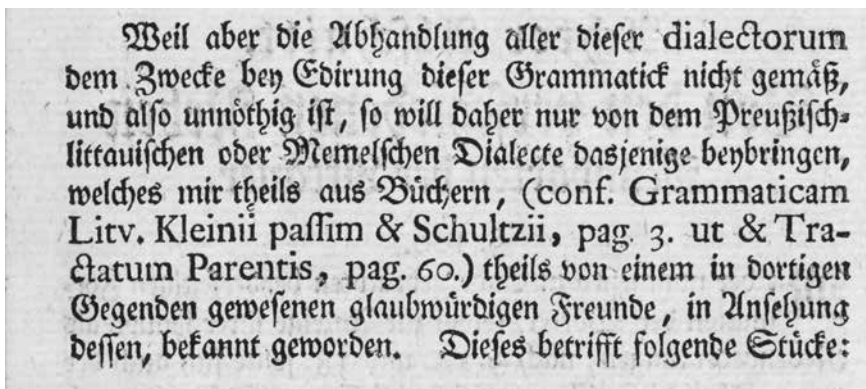
³ Ona Aleknavičienė, Grāsilda Blažienė (par.), *Povilo Frydricho Ruigio gramatika Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick, 1747. Faksimilė, kritinis leidimas, vertimas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, p. 228–554; Ona Aleknavičienė, „Povilo Frydricho Ruigio *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747) – penktoji Prūsijos Lietuvos lietuvių kalbos gramatika“, in: Ona Aleknavičienė, Grāsilda Blažienė, *Povilas Frydrichas Ruigys. Monografija, gramatikos indeksai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, p. 152–222.

⁴ Georg Erler, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829, 2: Die Immatrikulationen von 1657–1829. Herausgegeben von Georg Erler*, Leipzig: Verlag von

apie 1742-uosius, taigi, nors buvo jaunas, turėjo jau penkerių metų kalbos mokymo praktiką. Antras svarbus dalykas vertinant idėjų recepciją – gramatikos tipas. Tai mokomoji gramatika, skirta labai konkrečiam adresatui – Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto studentams, Lietuvių kalbos seminaro lankytojams. Paties Ruigio liudijimu, retas kuris seminaro lankytojas gerai mokėjo savo krašto kalbą, o trūkstant vietinių ją turėjo mokytis ir „svetimi“ (*aus Mangel einer der zureichenden Anzahl || der Landeskinde, auch Fremde diese Sprache lernen müssen* RG [3r]). Taigi gramatika skirta ne tiek lietuviams, kiek vokiečiams, todėl ir parašyta vokiškai. Pats Ruigys ją vadino tik *lietuvių kalbos gramatikos pradmenimis* (plg. RG [1r]).

Kleinas savo gramatiką irgi labiausiai skyrė tiems, kurie siekė bažnyčios tarnybos, bet jis turėjo dar ir ryškių mokslinių ambicijų: atremti priekaištus tvirtinusiųjų, kad negalima parašyti lietuvių kalbos gramatikos „su tikromis taisyklėmis ir dėsniais“, nes pati kalba esanti „sumaišyta ir netvarkinga“, var-tosena nepastovi, didelis tarmių įvairumas (KG [a1r]). Jam reikėjo ir išryškinti kalbos dėsningumus, ir suformuluoti taisykles, kurios nustatytų kalbos nor-mas bei apribotų formų variavimą.

Pristatydamas gramatikos rašymo metodiką, Ruigys kaip gramatinių prin-cipų šaltinius nurodė tris gramatikas – Danieliaus Kleino, Teofilio Gotlybo Šulco (Theophylus Gottlieb Schultz, 1629–1673) bei Frydricho Vilhelmo Hako (Friedrich Wilhelm Haack, 1706–1754) (RG [3v], plg. RG 130 1 pav.):

1 pav. RG 130: Povilo Frydricho Ruigio nuoroda apie rėmimosi šaltinius.

LMAVB RSS: LK-18/9

Duncker & Humblot, 1911–1912, p. 384. Apie Ruigių šeimą plačiau žr. Grasilda Blažienė, „Įmin-tos ir neįmenamos Povilo Frydricho Ruigio gyvenimo ir kūrybos mįslės“, in: Ona Aleknavičienė, Grasilda Blažienė, *Povilas Frydrichas Ruigys. Monografija, gramatikos indeksai*, p. 17–111.

Kuri Kleino gramatika buvo jo šaltinis, Ruigys nepasakė, bet iš tolesnių nuorodų aiškėja, kad tai lotyniška *Grammatica Litvanica*, o ne vokiškas kompendiumas. KG nurodyta tris kartus – pratarmėje ir du kartus skyriuje apie lietuvių tarmes (RG 130, 131). Daug remtasi Hako gramatika *Kurtzgefaßte Litthauische Grammatic* (1730, HG)⁵, nors toliau RG tekste ji visai neminima. Šiek tiek remtasi Kristupo Sapūno (Christophorus Sappuhn, Sappun, 1589–1659) bei Teofilio Gotlybo Šulco gramatika *Compendium Grammaticae Lithvanicae* (1673, SŠG)⁶: be pratarmės, ši paminėta dar RG 130. Vis dėlto, lyginant RG tekstą su KG, randama daug vietų, kur ji kaip šaltinis nepateikta, bet rėmimąsi galima įrodyti istoriniu gretinamuoju metodu. Tarp RG ir KG palyginti daug implicitinių sąsajų⁷. Tokių sąsajų yra ir tarp RG bei HG⁸, o ši buvo parengta remiantis daugiausia KG⁹. Tiriant tiek eksplcitines, tiek implicitines sąsajas, matyti rėmimosi mastas, perimto bei autorinio teksto sąveika ir kartu lingvistinių minčių slinklys.

Kai reikia įrodyti, kuri gramatika buvo RG rėmimosi šaltinis, atsirenkami tie RG fragmentai, kurie sutampa tik su ta viena (per tarpininką perimtas tekstas įrodymui netinka). Kai kalbama apie idėjų perimamumą, tarpininko problema nebėra tokia aktuali. Tokiais atvejais svarbu, kaip cirkuliavo pačios idėjos; vis dėlto straipsnyje labiausiai išskiriamos tos pėrėmos¹⁰, kurios iš

⁵ Friederich Wilhelm Haack, *VOCABVLARIVM LITTHVANICO-GERMANICVM, ET GERMANICO-LITTHVANICVM, Darin alle im Neuen Testament und Pfallter befindliche Wörter nach dem Alphabeth enthalten find; Nebst Einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauischen GRAMMATIC. Ausgefertiget von Friederich Wilhelm Haack / S.S. Theol. Cultore, zur Zeit Docente im Litthauischen Seminario zu Halle. HALLE, Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr. [1730].*

⁶ Sappuhn Christoph; Theophil Gottlieb Schultz, *COMPENDIUM GRAMMATICÆ LITHVANICÆ Theophili Schultzens Past: Cattenov, REGIOMONTI: Typis Friderici Reufneri, [...] Aō: 1673.*

⁷ Apie intertekstines sąsajas tarp RG ir ankstesnių gramatikų žr. Ona Aleknavičienė, *op. cit.*, p. 161–197.

⁸ *Ibid.*, p. 165–176.

⁹ Vilma Zubaitienė, „Frydricho Vilhelmo Hako žodynas ir gramatika: istorinės pasirodymo aplinkybės, struktūra ir santykis su šaltiniais“, in: Vilma Zubaitienė (par.), Frydrichas Vilhelmas Hakas, *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum... Nebst einem Anhang einer kurtzgefassten Litthauischen Grammatic (1730)*, t. 2, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 97–123.

¹⁰ *Pėrėma* laikomas teksto fragmentas, perimtas iš kurio nors šaltinio taikant bet kokią pėrėmimo strategiją.

KG atėjo tiesiogiai. Idėjų daug, bet itin išryškėja dvi jų santalkos: dėl lietuvių tarmių ir sintaksės.

IDĖJŲ RECEPCIJA IR INTERPRETACIJA

Mokomosiose gramatikose dėl praktinės jų paskirties daugiausia dėmesio tenka fonetikai ir morfologijai (tarimui ir kirčiavimui, kalbos dalims, gramatinėms kategorijoms, žodžių kaitybai ir darybai), o įvairaus lygmens reliktinės formos ir tarmybės paprastai teturi išimties statusą. Nė vienoje ankstesnėje lietuvių kalbos gramatikoje nėra skyriaus apie tarmes. Tokio būta tik Povilo Frydricho Ruigio tėvo Pilypo Ruigio (Philipp[us] Ruhig, 1675–1749) traktate *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (1745, RB)¹¹. Tačiau bent kiek nuoseklesnio tarmių aprašo čia nepateikta: tarmės neklasifikuotos, tik išvardytos trys, nurodytos SŠG, ir įdėta šiek tiek pavyzdžių kai kuriems skirtumams iliustruoti. Įvairių kalbų tarmės RB traktuotos kaip mokslo objektas, į kurį nukreipiama pažintinė ir vertinamoji istorikų bei kalbininkų veikla. Nors idėja RG sukurti atskirą skyrių perimta iš traktato, bet dauguma kalbos faktų – iš KG. Prie Kleino nuorodos pridėtas lot. *passim* ‘įvairiose vietose, visur’ (*conf. Grammaticam Litv. Kleinii passim* RG 130) liudija, kad duomenų ieškota visoje knygoje.

Nereikėtų net priminti, kad kalbos aprašo pagrindu Kleinas siūlė imti vieną tarmę – tą, „kurią laikome bendriausia ir visų geriausia“ (*unam aliquam Dialectum, quæ communissima, omniumque optima esse censetur* KG [b1v]), pagal ją nustatyti dėsnius ir sukurti taisykles. Tačiau Kleinas teigė, kad aprašant reikia paminėti ir kitas, jei jos kuo skiriasi, t. y. daryti taip, kaip daroma graikų kalbos gramatikose. Šiose skirtumai aptariami arba iškart po taisyklių, arba prie gramatikos pridedamose atskirose knygelėse (plg. 2 pav.). Kleinas skirtumus nurodė po taisyklių, taigi įvairiose gramatikos vietose.

¹¹ Philipp Ruhig, *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften; Aus vielen Scribenten, und eigener Erfahrung, mit Fleiß angestellet, und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, zum Druck gegeben, von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Insterburg, Königsberg, druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung, 1745, p. 60–62.*

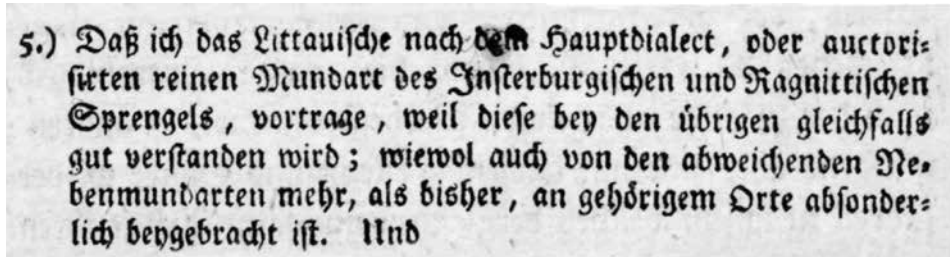
stri quoq; ut plurimum Tilsensis, respondere Dialecto
Mysnico Saxorum; Samogitarum & Memelensium Dia-
lecto Saxoniam inferioris, Dialectum vero Curonorum,
Dialecto Inferioris Germaniae, seu Belgij. Sed de his, si
Deus vitam concesserit, forte an alibi ex professo, & plu-
ribus. Licet autem tot sint Dialecti huius lingvæ *τα εγω-
λογισμὸς* tamen est taliter argumentantium: Cujus lin-
gvæ variæ dantur Dialecti, de hac certa quadam Prae-
cepta Grammaticalia scribi nequeunt. Subsumo: Grae-
ca lingvæ plures dantur Dialecti; Est enim Dialectus Attica,
Jonica, Dorica, Aëolica, ut notum, Ergò. Excolamus
unam aliquam Dialectum, quæ communissima, omni-
umque optima esse censetur, qualem modò indigitavi-
mus. De hac tradamus Praecepta & Regulas, ita tamen
ut caeterarum quoq; fiat mentio, quò illa ab hac discerni
possint. Id quod faciunt Graeci in suis Grammaticis; quo-
rum quidam Dialectos statim præceptis subjecerunt,
sicut nos in nostra Litvanica Grammatica, alij autem
peculiari libello Grammaticis annexerunt. Et hac dicta
sunt de prima objectione.

2) Altera eorum Obiectio talis est: Quid opus est Gram-
maticis institutionibus, quandoquidem hac lingvæ, ut
alia, solo usu facilius & felicius addisci potest?

Brevibus ad hanc respondeo, cum extra difficultatem
sit. Non equidem inficias eo, usu huius lingvæ cognitio-
nem acquiri posse; attamen cum usus variet, & diversimò
dè loquantur plures Litvani, etiam in eodem distri-
ctu, adeò ut vix aliquid certi solo usu consequi valeas;
annon melius ad Praecepta Grammaticalia recurrendum,
ut illa tibi sint cynosura & lydius quasi lapis, quò quid
rectè, aut minus rectè dictum, scriptumve sit, examinare
queas

quea
illu
gva
Vert
fensa
gvan
disce
genti
tiam
mini
Eccl
ne ol
tione
cona
rum
clefia
nece
nitus
na st
ceda
tum
mon

felic
tu fu

mari
nâ fe
nes
Rote
Teut

Ką ir kaip perėmė Ruigys? Visų pirma, jis perėmė esminę Kleino idėją: kalbos aprašo pagrindu imti vieną tarmę. Tiksliai Kleinas teigė pasirinkęs į kauniškių panašiausią Įsruties, o Ruigys – Įsruties ir Ragainės apskričių tarmę (plg. 3 pav.). Taigi jis tarmės plotą išplėtė.

5.) Daß ich das Littauische nach dem Hauptdialect, oder auctoriteten reinen Mundart des Insterburgischen und Ragnittischen Sprengels, vortrage, weil diese bey den übrigen gleichfalls gut verstanden wird; wiewol auch von den abweichenden Nebenmundarten mehr, als bisher, an gehörigem Orte absonderlich beygebracht ist. Und

3 pav. RG [4r]: Povilo Frydricho Ruigio išskirta pagrindinė lietuvių tarmė: Įsruties ir Ragainės apskričių tarmė. LMAVB RSS: LK-18/9

Perėmęs svarbiausią idėją, Ruigys ėjo toliau: jis įsivedė dvi iki tol nevertas sąvokas: *pagrindinė tarmė* ir *šalutinė tarmė*. Įsruties ir Ragainės apskričių tarmę vadino *pagrindine* (vok. *Hauptdialect*). Tai ir pietinė, ir šiaurinė Prūsijos Lietuvos ploto dalis iki Nemuno. Esančias už Nemuno, tiek Prūsijos Lietuvoje, tiek Didžiojoje, vadino jau *šalutinėmis tarmėmis* (vok. *Nebenmundarten*, lot. *Dialectos*). Šias nurodė tris: dvi Didžiojoje Lietuvoje – Žemaitijos kunigaikštystės ir likusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalies, o vieną Prūsijos Lietuvoje – klaipėdiškių.

Ruigys brėžė aiškią skirtį: yra kalbos centras ir periferija. Jis iš dalies pagrindė, kodėl dviejuose valstybėse vartojamos kalbės branduolys yra Įsruties ir Ragainės apskričių tarmė. Pagrindinei tarmei išskirti jam buvo svarbiausi tokie kriterijai: 1) stabilumas; 2) bendrumas; 3) pripažinimas (arba prestižas). Šalutines tarmes Ruigys traktavo kaip pagrindinės tarmės tęsinį. Jos turėjo daugiau kontaktų su kitomis kalbomis ir tarmėmis, todėl perėmė joms būdingų ypatybių, labiau kito ir varijavo. Šiose tarmėse jau kaitaliojasi vienokie ar kitokie elementai ir nuo pagrindinės kuo nors nukrypstama (plg. 4 pav.).

Achter Abschnitt. Von den verschiedenen Neben- Mundarten der Littauer.

§. 100.

Mit der nunmehr zu Ende gebrachten beyderseitigen Formation der Wörter, sowol zur Anzeige ihrer Haupt- als Nebenbedeutungen, nach §. 14. und 18. sollte sich auch der zwerthe Theil dieser Grammatick schliessen. Es ist aber noch zu wissen nöthig, daß, obgleich die beygebrachte Formationsart der Wörter von den sämtlichen National-Littauern selbst für die reineste gehalten, auch gut verstanden wird, selbige doch nicht in allen littauischen Gegenden durchgängig eben dieselbe, das ist, allgemein sey; sondern nur in unserm Preussischen Littauen, und zwar daselbst in den Hauptämtern Insterburg und Ragnit, in solcher Art angetroffen werde; in den übrigen Gegenden, wo Littauisch geredet wird, findet man verschiedene von der vorgetragenen in manchen Stücken, vornehmlich in Ansehung der Aussprache, des Tons und der Formation der Wörter, abweichende Neben-Mundarten oder

i

Dia-

4 pav. RG 129: Povilo Frydricho Ruigio požiūris į pagrindinę ir šalutines tarmes.
LMAVB RSS: LK-18/9

Vieną iš tų šalutinių tarmių – Prūsijos Lietuvai priklausančius klaipėdiškų – Ruigys ir aprašė specialiai sudarytame skyriuje „Achter Abschnitt. Von den verschiedenen Neben=Mundarten der Littauer“ („Aštuntas skyrius. Apie įvairias šalutines lietuvių tarmes“ RG 129–132). Kleinas KG buvo pateikęs pavyzdžių ir iš Didžiosios Lietuvos, tačiau Ruigys išsirinko medžiagą tik apie klaipėdiškius. Šią tarmę jis pirmasis suskaidė į tris patarmes: 1) žemininkų; 2) žvejų, arba žvejininkų; 3) kuršių (arba kuršininkų; RG 130–132). Kleino duomenimis jis rėmėsi aprašydamas žemininkus. Apie šiai patarmei būdingas

ypatybes Kleinas buvo rašęs 12 vietų, Ruigys pasirėmė 7-iomis, nepasirėmė 5-iomis – pastarųjų skirtumų veikiausiai nelaikė sisteminiiais (jie iš esmės tokie ir nėra, tai tik pavieniai faktai)¹². Jam buvo aktuali tik ta viena, o į Didžiosios Lietuvos plotą jis nesileido (apie tarmių aktualinimo motyvus žr. tolesniame skyriuje).

Daug teiginių iš KG perimta ir kitur, pavyzdžiui, skyriuje apie rašybą ir tarimą: apie dvibalsių grupes, priebalsių skirstymą pagal garso susidarymo vietą ir kalbos padargus. Bet ypač daug pėrėmų yra trečioje RG dalyje, skirtoje sintaksei „Dritter Theil. Von der Verbindungsart der Wörter, Oder SYNTAXI“ („Trečioji dalis. Apie žodžių jungimo būdą, arba sintaksę“ RG 133–154). Hakas sintaksei daug dėmesio nebuvo skyręs: jo teiginiai glausti, jiems iliustruoti iš KG pasirinkta kartais tik po vieną pavyzdį. HG nėra skyrelio apie jungtukų sintaksę. Ruigys jį suformavo perimdamas teiginius iš dviejų KG skyrelių: 1) apie jungtukų sintaksę (šis ir buvo akstinas Ruigiui parengti panašų); 2) apie dalyvines konstrukcijas, kur rašoma apie jų keitimą prijungiamaisiais sakiniais (RG 149–151, plg. 5 pav.).

Iš KG perimtos dvi viena po kitos einančios mintys apie įnagininką su veiksmažodžiais – jo keitimą prielinksninėmis konstrukcijomis ir vartojimą greta giminiškos reikšmės (tos pačios šaknies) veiksmažodžių (RG 145). Abi pėrėmos suformuotos taikant kombinuotą teksto pėrėmimo strategiją, kuri apima ir perfrazavimą, ir tiesioginį citavimą, ir išplėtimą, ir praleidimą. Kai kurie pavyzdžiai perimti tiksliai, dalis praleista, bet pridėta naujų. Šių ir daugelio kitų minčių nėra nei HG, nei SŠG, nei KC, taigi pėrėmų šaltiniu gali būti laikoma tik KG. Jos tekstas transformuotas ir integruotas į kuriamos gramatikos tekstą.

Iš KG perimta ir mintis apie daiktavardžio nevartojimą su veiksmažodžių 3 asmens formomis *kalba, sako, taria, skelbia*, taip pat su beasmeniais veiksmažodžiais *lyja, sniegti, griaudžia* (plg. RG 153 ir KG 148). Skyrelyje apie veiksmažodžių valdymą Ruigys remiasi Kleinu aiškindamas daugiareikšmio veiksmažodžio *klausyti* valdymą (RG 141–142). Čia skiriamos dvi reikšmės – ‘paklusti, vykdyti paliepimą’ ir ‘stengtis išgirsti’, tada veiksmažodis vartojamas atitinkamai su kilmininku ir naudininku arba galininku, plg.:

---

¹² Ona Aleknavičienė, „Lietuvių tarmių samprata Povilo Frydricho Ruigio gramatikoje *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747): centras ir periferija“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2020, t. 22, p. 105–132.

§. 118.

V. Vom Regimine CONJUNCTIONUM.

Die Conjunctiones verbinden theils einzelne Nomina in gleichem casu, theils Verba in gleichem tempore, theils ausdrückliche Sätze, die ex Nominativo Nominis und einem tempore definito bestehen, nach § 101. nachdem es ihre Bedeutung erfordert. 3. E. *Kaip Pons Diaws Dangu bey Zeme sutwēre, tay Zeme būwo pustā ir tuskā, o (ir) būwo Tamsū ant Gillybēs*, als Gott Himmel und Erde erschuff, so war die Erde, wüste und leer, und es war finster auf der Tiefen.

I. Bey Conjunctionibus Nominum ist zu merken :

- 1.) **Bey** und verbindet nur einzelne Nomina. 3. E. *Sō e bey Mēnū*, die Sonne und der Mond. *Bey gerieji, bey pikieji, beygi kožnas smogūs*, die guten und bösen, ja auch alle Menschen.
- 2.) **O** und, wird nur zur Verbindung der Sätze, oder auch verborum, gebraucht, da das Subject in ihnen unausgedruckt zu verstehen ist, und stehet mehrentheils zu Anfange eines Periodi. 3. E. *Aš jus myliu, o jūs mane ne mylit*, ich liebe euch, und ihr liebet mich nicht. *O Pons Diaws pašākē Obroo, mui*, und Gott sprach zu Abraham.
- 3.) **Ir** und, verbindet sowol Nomina als verba und Sätze, und kommt bey Letzteren vornemlich in der Mitte vor. 3. E. *Dangus ir Zeme sugrūs ir niekū pavirs, ir Pons Diaws abbūdu kitoķir padarys*, Himmel und Erde werden zerfallen und vergehen, und Gott der Herr wird sie verwandeln.

II. Die Conjunctiones verborum setzen das verbum, welches sie regieren, alsdenn im Indicativo, wenn sie das Thun oder Leyden auf eine gewisse Art oder unbedingter Weise bestimmen; im Gegentheil regieren sie, vornemlich also, *jeib, idant* und *kad* einen Conjunctionivum. 3. E. *Mēs dziaugsimies, kad Kristus ateis*, wir werden uns freuen, wenn Christus kommen wird; im Gegentheil aber: *Ka misliji, kad dabar Kristus ateitu*, was meynest du, wenn Christus jetzt kommen sollte? *It. Praskykim Dieva, kad (jeib, idant) pašākū dūtu ant Zemēs*, laßt uns Gott bitten, daß er Friede auf Erden geben möchte.

Obl. 1.) **Pirm** hat den Modum Infinitivum, und vornemlich das Gerundium, doch nicht das Præsens Infinitivi bey sich. 3. E. *Pirm ateinant, jis sawe apšakydis*, er wird sich vorher anmelden lassen ehe er kommt. *Pirm tām būsent*, ehe das geschehen wird. *Pirm Dangu sutwērus*, ehe er den Himmel gemacht. *Pirm mums atejus, pirm Šalei užtektant*.

§ 3

2.) **Itki**

RG 142	Das verbum <i>klaufyti</i> hat mit dem Genitivo und Dativo No- minis fui die Bedeutung des Gehorchens, mit dem Accufativo aber die Bedeutung des Hörens. 3. E. <i>Klaufyti Žodžio</i> auch <i>Žodžiui Diewo</i> , Gottes Wort folgiam anhören, oder demselben nachkommen; aber <i>Žodi Diewo klaufyti</i> , es nur bloß anhören. <i>Klaufyk manęs</i> auch <i>mán</i> , gehorche mir. <i>Klaufyk manę</i> höre mich an.
KG 152	Verbum <i>klaufau</i> quando obedire signifi- cat, cum Genitivo & Dativo conftruitur; aft cum aufcultandi feu audiendi significationem habet, mo- dò Genitivum, modò Accufativum adfcificit, ut: <i>reik Diewo dau-giaus klaufijti / nei žmonù</i> / oportet DEO magis obedire, qvàm hominibus, Act. 5. <i>klaufyk man</i> obtempera mihi. <i>Klaufyti žodi</i> <i>Diewo</i> / & <i>Klaufijti žodžio Diewo</i> / audire, au- fcultare verbum DEI.

Ypač stipri Kleino įtaka matoma poskyryje apie žodžių tvarką, kur aprašomos galimybės keisti žodžius vietomis, polinkis praleisti kai kuriuos vardžodžius, įvardžius, prielinksnius arba, priešingai, pastangos jų nepraleisti, taip pat įvairūs nukrypimai nuo įprastos žodžių tvarkos (RG 152–154). Toks aiškinimas labai reikalingas, nes žodžių tvarka vokiečių ir lietuvių kalboje skiriasi. Tokio poskyrio kitose gramatikose nebuvo. Ruigys jį konstravo pats, įterpdamas fragmentų iš įvairių KG vietų, kartais ir iš SŠG¹³. Jis ieškojo sąsajų su lotynų, graikų, prancūzų, vokiečių kalbomis. Tačiau, sekdamas Kleinu, dažniausiai vis dėlto lygino su graikų ir lotynų kalba, plg. 6 pav. matomą skirsnio „IV. In Anfehung der Vermehrung“ („IV. Taikant pridėjimą“ RG 154) 1 ir 3 aiškinimą su atitinkamais KG fragmentais:

KG 166	Negandi Adverbia sæpè iterantur, aut per Synonyma duplicantur, & tùm, ut apud Græcos for- torem negationem important, ut: <i>nètiek neno= riu / nihil omninò volo; nèwiens dáiktas ne esti</i> <i>gerėfnis už Diewo baime</i> / nil melius est pietate, f. timore Domini, <i>nieka negėlbt</i> nil omnino juvat.
KG 148–149	Pronomina <i>aß / tu / jis / &</i> in Plur. <i>mes / jus / jie</i> non quidem ut apud Germanos Verbis fem- per adjiciuntur, attamen frequentius qvàm apud Latinos, ut: <i>noru aß taw gér' daryti</i> / volo tibi bene facere. <i>žinnau / jog tu manę myli / jog jis</i> <i>manę myl / fciò</i> , qvòd tu me ames, qvòd ille me amet. Dualis verò Numerus nunqvam ferè fine fuis pronominebus ponitur, ut: <i>mudu / wedu fakowa / judu fakota &c.</i>

¹³ Šiuo atveju plg. RG 152 pėrėmą iš SŠG 74: „Sæpius eleganter Subftantivum infertur, more || Græcorum in Genitivo casu, ut: || *Paikieji žmoniu* / pro *Paikieji žmones*; Μάτταιοι || τῶν ἀνθρώπων, pro ἀνθρωποι, Homines vani.“

žuma (scil. **Czeso**) warte eine Zeitlang. **Ant Szwedū**, (sc. **Czeso**), zu der Schweden Zeit.

3) Die Präposition **nūg** wird besonders gerne oft weggelassen, so aber, daß ihr casus rectus unverändert da bleibt, z. E. (**Nūg**) **Meskōs nuēita** (**nūg**) **Pono Diwo dūta**. **Pono Diwo pa** **ciēs sodita**. Siehe hievon S. 108. 110.

4) Besonders wird **su** bey dem Ablat. instr. gern weggelassen, wenn das Nomen keine absonderlich existirende Sache, oder ein Instrument ausdrückt, oder auch wenn nicht die Bedeutung, mit, vor, kommt, z. E. **Karālumi**, **Urēdininku**, **Prāraku tapti**, ein König, Deamter, Prophet werden. Hievon siehe gleichfalls S. 111.

5) **ēsti** wird nach den participiis gern weggelassen, z. E. **Tai sākoma** scil. **ēsti**, **kad jis isējes** scil. **ēsti**, man spricht, er sey weggegangen. Siehe S. 137. it. 117. II. 3.

IV. In Ansehung der Vermehrung.

1) Die Negation **ne** wird, wie bey den Griechen, in significatione jam negativa pleonastice noch hinzu gesetzt, so daß es die Negation desto mehr verstärkt, z. E. **Aš nieko ne turriū**, ich habe nichts. **Ne gēlbtī mān nieko**, es hilft mir nichts. Besonders vor **ney**, **ney**. **Ne turriū ney Dūnōs**, **ney Gierimo**, ich habe weder Brot, noch Trinken. It. bey verbis timendi, **bijaus**, **ben ne tai nusi dūta**, ich befürchte, es möchte diß geschehen.

2) Das Pronom. demonstr. **tas** setzen sie den Pronominibus demonstrat. und recipr. gerne hinzu, z. E. **Kiek tas wiens**, ein jeder. **Kurcieis tais Sodzieis**, mit welchen Worten.

3) Das Pronomen pers. **aš**, **tu**, **jis**, in Plur. **mēs**, **jūs**, **jie**, behalten sie mehr als die Lateiner, vor dem verbo, auch da, wo eben keine Unterscheidung zweyer gegenwärtiger Personen anzudeuten ist. **Ueru aš tāw gēr daryti**, ich will dir gutes thun. **Sinnau**, **jeg tu mane myli**, ich weis, daß du mich liebest. Im Duali allezeit, es sey denn, daß er vorher schon bezeichnet wäre, z. E. **Tūdu būwo**, sie beyde waren. Aber **auksas** bey **Sidābras abūdu brangū**, Gold und Silber ist theuer. Hievon siehe S. 102. e.

4) Zur Anzeige der Intension verdoppeln sie gerne ein Wort, oder nehmen auch ein anderes ejusdem significatus neben sich, z. E. **Werkte werkti**, **Gerū gerānsas**, **Gēra Kēla kiellāuti**, **Dziaugsmu didziū dziaugtis**, **Didziū Balsū kakti**, **Badū mirti**. Von allen diesen ist bey Bestimmung ihrer Rection schon Erwehnung geschehen. Siehe Sphos antec.

Neretai Ruigys teksto fragmentą imdavo iš Hako, bet dalį pavyzdžių – iš Kleino. Tai ypač būdinga pėrėmoms iš tų Hako poskyrių, kur prie teiginių visai nedėta pavyzdžių arba dėta ribotai. Tokiais atvejais Ruigys grįždavo prie Kleino. Ruigio turėtas galimybės rinktis ir jo pasirinkimą liudija toliau pateikiami fragmentai iš trijų gramatikų. Čia sekama Kleinu aprašant būdinį, kuriuo sustiprinama greta einančio veiksmazodžio reikšmė. Ruigys iš KG perima ne tik mintį, bet ir daugiau pavyzdžių negu Hakas. Negana to, jis dar pridėda du savo:

RG 146	Es wird der Infinitivus einem tempori finito ejusdem radi- cis emphaticę, oder mit Verftärkung der gemeinen Bedeutung, be= fonders negative gerne wie im Hebräifchen zugefetzt, fo daß das i ult. in e verändert wird. 3. E. <i>Sakyte fakaù</i> , ich fage es dir ernft= lich. <i>Girdėti</i> <err. <i>Girdėte</i> > <i>girdėjo</i> , sie haben es emfig gehõret, שמעו שמעו <i>Nėgirdėte nėgirdėjau</i> , ich habe es ganz und gar nicht gehõret <i>ąugte ąugtumbim</i> , wir mõchten ungemein wachsen. <i>Diewė dūk</i> <i>kad Káro daugiaus ne mattyte ne mattytumbim</i> , GOtt laß uns den Krieg gar nicht einmal zu fehen bekommen.
KG 163	Ut apud Hebręos unum verbum regit alte- rum ejusdē notionis in Infinitivo, e. g. שמעו שמעו audite audiendo, i. e. diligentiffimė audite; ita et- iam apud Litvanos; <i>girdėte girdėjau</i> audiendo audivi f. rectiffimė audivi, <i>fakyte fakiau</i> dicendo di- xi, feu diligenter dixi. In negativis autem magis adhuc intenditur fi- gnificatio, ut: <i>nėgirdėte nėgirdėjau</i> / <i>neqvaqvam</i> nullo modo audivi.
HG 335	So wie bey ein <err. den> Hebręern ein verbum das andere von eben derselben Bedeutung, regieret, fo gefchiehet es auch hier in dieser Sprache, als <i>fakyte fakiau</i> , dicendo dixi. etc.

Šie pavyzdžiai rodo, kad, siekdamas pabrėžti kai kurias specifines lietuvių sintaksės ypatybes, Ruigys, kaip ir Kleinas, lietuvių kalbos faktus nuolat lygino su kitomis kalbomis, ypač klasikinėmis. Plintant Šviečiamojo amžiaus idėjoms, radosi veikalų, kuriuose nagrinėta lietuvių kalbos kilmė ir giminystė su kitomis kalbomis, bet Ruigys daugumą minčių ir lyginamųjų pavyzdžių perėmė iš KG. Patys teiginiai gramatikose sutampa nevisiškai – tai dažniausiai parafrazinis teksto perėmimas, tačiau pagrindinės minties ir ją iliustruojančių pavyzdžių sutapimas liudija neabejotinas intertekstines sąsajas.

Lietuvių kalbos lyginimas su kitomis kalbomis rodo, kad Ruigys irgi norėjo parengti moksliniais pagrindais paremtą veikalą. Jis, kaip ir jo tėvas Pilypas

Ruigys, lietuvių kalbą laikė mokslo objektu. Tačiau su jo noru šiek tiek kirtosi praktinės mokomosios gramatikos tipas, orientuotas į kalbos pradmenų pateikimą. Siekis išdėstyti juos išsamiau, kitaip ar labiau argumentuotai negu šaltiniuose lėmė ir lingvistinių minčių slinktis.

IDĖJŲ PERĖMIMO IR PRITAIKYMO MOTYVAI

Kodėl tarmės klausimai Ruigiui buvo tokie aktualūs? Jo dėmesys tarmėms nėra atsitiktinis ir nėra vien teorinis. Visų pirma, jis pritarė esminei Kleino idėjai, kad rašytinės kalbos pamatu reikia imti vieną tarmę. To reikėjo tam, kad būtų galima sudaryti taisykles, atrinkti bendriausias formas ir mažinti variantiškumą. Taigi pagrindinė tarmė buvo ypač svarbi rašytinei kalbos atmainai.

XVIII a. pradžioje Prūsijos Lietuvoje suaktyvėjo diskusijos dėl rašytinės kalbos kokybės, tačiau keletas šaltinių liudija, kad neliko nuošalyje ir sakytinė. Vienas iš polemikos dalyvių Jokūbas Perkūnas (Jacob Perkuhn, Perkhun, 1665–1711) traktate *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (1706) kritikavo kunigą Mykolą Merliną (Michael Mörlin, 1641–1708), kilusį iš Olberslebena, dėl jo vokiško Tiuringijos akcento. Perkūnas teigė, kad šio pamokslus dėl tokios jo tarties sunku suprasti Gumbinės lietuviams¹⁴.

Kunigams ir mokytojams žodinis bendravimas buvo svarbus, gal net svarbiausias. Ne tik XVII a., kai Kleinas rengė gramatiką, bet ir XVIII a. sklandė informacija apie didelę lietuvių tarmių diferenciaciją. Kartu su ja plito ir žinios apie lietuvių nepalankumą kitatarmiams ar kalbos išmokusiems iš gramatikų. Tai irgi liudija ne vienas šaltinis. Apie didelį tarmių skirtingumą ir kritišką požiūrį į kitatarmius 1718 m. rašė Henrikas Lyzijus (Heinrich Lysius, 1670–1731), derindamas Lietuvių kalbos seminaro steigimo Karaliaučiaus universitete klausimus. Jo teigimu, Klaipėdos, Ragainės ir Įsruties kalba labai skiriasi. Kai kandidatas iš Klaipėdos buvęs paskirtas kunigu į Įsruť, tai nei parapija jo, nei jis parapijos nesupratęs. O žmonės esą tokie užsispyrę, kad

¹⁴ Jacob Perkhun, *Wohlgegründetes Bedencken / Uber die / Ins Litthausche / Uberfetzte zehen Fabeln Aefopi, Und derselben pasfionirte Zuschrift / Auf Begehren eines Liebhabers der Litthauschen Sprachen / Aufgefetzt von Iacob Perkhun / Pfarrern zu Walterkehmen*. Leipzig und Franckfurt / Anno 1706, p. 3–5.

su savo tarme nesiskiria ir pajuokia visus, kurie kalba ne taip kaip jie¹⁵. Net ir 1719 m. Leipcige leistame laikraštyje *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen* rašyta, kad lietuviai nepaprastai laikosi savo kalbos, kone kiekvienas kaimas turi savo tarmę, o į kitą žiūri kaip į negryną. Ir todėl sunku rasti kunigų, galinčių laikyti pamaldas valstiečiams¹⁶.

Kas atsitinka kunigams, gerai nemokantiems lietuviškai, parodė ir Pilypas Ruigys žodyno *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* pratarinėje¹⁷. Jo pateikti viešosios kalbos pavyzdžiai rodo, kokių kurioziškų situacijų kartais sukelia netaisyklingas garsų tarimas ir kirčiavimas. Povilas Frydrichas Ruigys RG pratarinėje sako, kad tarimo ir kirčiavimo pagrindai pateikiami tam, kad studentai „skaitydami išvengtų klaidų ir svyravimų, kurie tikram lietuviui labai nemalonūs“ (*zur Vermeidung einer unrichtigen und unbefändigen Lese- und Vortragsart, die einem National=Littauer sehr verdrüßlich fällt* RG [3v]).

Pasirinkta pagrindinė tarmė – bendrinės kalbos pamatas. Kaip minėta, ji ypač svarbi rašytinei kalbos atmainai. O štai kitų tarmių išmanymas svarbesnis sakytinei kalbai. Prūsijos Karalystėje nuo 1718 m. pradėjus diegti privalomąjį pradinį mokslą lietuvių kalba, buvo plečiamas mokyklų tinklas. Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I (1688–1740, valdė 1713–1740) planai kiekviename kaime įsteigti po mokyklą buvo pamažu įgyvendinami, ypač po to, kai 1736 m. vasario 21 d. Berlyno reskriptu jis įkūrė Prūsijos Lietuvai skirtą paramos fondą *Mons pietatis*¹⁸. Keturiuose lietuvių gyvenamose apskrityse – Klaipėdos, Tilžės, Ragainės ir Įsruties – iki 1740-ųjų buvo pastatytos 275 mokyklos¹⁹. Karaliaučiuje, vėliau ir Halėje įsteigtuose lietuvių kalbos

¹⁵ Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, 1718-08-23, l. 72r-73v.

¹⁶ „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1719*, Leipzig, den 2 Sept. N. LXX, p. 560.

¹⁷ Philipp Ruhig, *Littauisch=Deutsches und Deutsch=Littauisches Lexicon [...] von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Infterburgischen Hauptamtes*. Königsberg, druckts und verlegt I. H. Hartung, 1747, l. [3r-3v].

¹⁸ *Schule und Absolutismus in Preussen. Akten zum preußischen Elementarschulwesen bis 1806*, hrsg. von Wolfgang Neugebauer, Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1992, p. 177, 182; Fritz Terveen, *Gesamtstaat und Retablissement. Der Wiederaufbau des nördlichen Ostpreußen unter Friedrich Wilhelm I 1714-1740*, Göttingen etc.: Musterschmidt, 1954, p. 109-113.

¹⁹ Algirdas Matulevičius, *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 108.

seminaruose rengti kunigai, kurie iš pradžių dirbdavo mokytojais (precentorais). Be to, rūpintasi ir mokomųjų knygų rengimu.

Būsimieji kunigai ir mokytojai turėjo bent kiek pažinti tarmes, nes jiems reikėjo pasirengti kalbėti viešai. Pagal Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto absolventų paskyrimo sistemą retas kuris galėjo gauti tarnybą toje apylinkėje, iš kurios buvo kilęs. Atitinkamai aktualėjo ir tarmių klausimas kuriant kalbos mokymo aukštojoje mokykloje metodiką. Specialus skyrius, o ne pavienės pastabos ar išimtyš suponuoja, kad Povilas Frydrichas Ruigys tarmes laikė mokomuoju objektu. Šviečiamajame amžiuje iškilę siekiai plėsti visuomenės švietimą, pažinti ir pertvarkyti pasaulį kartu išryškino ir kalbos bei jos variantų pažinimo svarbą.

Ruigys sakė, kad apžvelgti visas tarmes nėra jo tikslas ir jis rašas tik apie klaidpėdiškius, tačiau skirtumai tarp jų ir Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių tuomet ir buvo aktualiausi. Jų žinojimas turėjo palengvinti kunigų ir mokytojų adaptaciją naujoje kalbinėje aplinkoje. Tarmių ypatybių aiškinimas, kaip ir RG pradžioje einantis išsamus garsų tarimo, kirčiavimo (ne vien akcentografijos, bet ir akcentologijos) aprašas, rodo, kad sakytinei kalbai Ruigys skyrė itin daug dėmesio.

Kalbant apie sintaksę irgi reikia kelti klausimą: kodėl taip stengtasi plėsti jos skyrių ir tiek daug teiginių perimta iš Kleino?

XVIII a. pradžios filologinėje polemikoje apgailestauta, kad gramatikose nėra informacijos apie vartoseną. Pagrindinis polemikos iniciatorius Mykolas Merlinas tai pabrėžė savo traktate *Principium primum ir lingua Lithvanica* (1706, MP) aiškindamasis, kodėl nesiremia lietuviškomis gramatikomis (nors keliomis lotyniškoms rėmėsi dažnokai)²⁰. Jis jas laikė tinkančiomis tik pradedantiesiems, o ne tiems, kurie kasdien praktiškai kalba su lietuviais juos mokydami, katechizuodami ar paprasčiausiai bendraudami, – čia reikia kur kas didesnių atsargų (MP 18). Pasak Merlino, yra gramatikų, kuriose rašoma ir apie idiomias, ir stiliaus figūras, bet lietuviškos tokioms neprilygsta (MP 18, 21). Bet jis nebuvo visai korektiškas: nurodęs keletą KG pratarmės vietų, kur Kleinas rašo apie savo darbą kaip netobulą, nes tai pirmasis, Merlinas jo pla-

²⁰ Michael Mörlin, *Zur wollmeinenden Vereinigung Und Einmüthigen Bedencken über das PRINCIPIMUM PRIMARIUM In Lingva Lithvanica, In den Worten: LOQVENDUM CUM VULGO, enthalten [...] M Mörlin. P. Gumb. Königsberg / gedruckt In der / von Sr. Königl. Majest. privilegirten / Georgifchen Buchdruckerey. Anno 1706.*

čiau nepristato ir daro išvadą, kad apie tikrąją vartoseną jame galima rasti mažiausiai (MP 19). Vis dėlto Kleinas buvo parengęs didelį sintaksės skyrių, kur ta vartoseną iš dalies parodyta, tik pavyzdžiai imti daugiausia iš Biblijos. XVII a. viduryje parašytoje gramatikoje, žinoma, nėra daug žodžių junginių iš gyvosios kalbos, kurių taip geidavo Merlinas. Žemutinio visuomenės sluoksnio leksiką, ypač idiomą, pradėta vertinti tik XVIII a. pradžioje²¹. Sintaksės skyrių KG sudaro 31 p., Hakas jį sumažino iki 8 p., o Ruigys vėl išplėtė iki 22 p. (RG spaudos rinkinys daug talpesnis, todėl pats skyrius didesnis už KG).

Dar kartą atkreiptinas dėmesys į tai, kad XVIII a. pradžioje suaktyvėjus diskusijoms dėl lietuvių kalbos kokybės Merlinas pabrėžė sakinę kalbą. Pagrindinis jo principas yra susijęs su kalbėjimu: *Loquendo cum vulgo* 'kalbėti su liaudimi'. Nors jis kėlė labiausiai leksikos problemas, bet daug dėmesio skyrė žodžių junginiams – tiek laisviesiems, tiek stabiliesiems, t. y. sintaksės vienetams, kuriuos turi mokėti vartoti tie, kurie nori kalbėti gerai lietuviškai. Lietuvių reiklumą kalbai ir nepakantumą nukrypstantiesiems nuo nusistovėjusių kalbos normų jis pats paliudijo Gumbinės parapijiečių pavyzdžiu: „kai kurie iš jų tapo tokie užsispyrę, kad visiškai nebenorėjo girdėti nieko, kas jiems atrodė nors truputėlį abejotina ir nesutampa su Jų vartoseną“ (*find einige von diesen so pertinaces geworden / daß Sie durchaus nichts wollen puffiren lassen / was Ihnen nur ein wenig suspect ist / und mit Ihrem Idiotifmo nicht überein kommt* MP 3).

Vartosenos pavyzdžių gana daug pateikė Pilypas Ruigys 1745 m. išleistaime RB, prieš tai ir rankraštiniame jo versijoje *Meletema Lingvam Lituanicam* (~1735). Abiejuose traktatuose specialiai įdėjo frazeologizmų ir mažųjų tautosakos žanrų iš gyvosios kalbos. Šviečiamajame amžiuje kalba, tautosaka ir etnografija tapo pasaulio pažinimo dalimi, iš įprastinių pažinimo objektų virto tyrimų objektais ir ėmė pereiti į mokslo lygmenį. Be to, Pilypo Ruigio rankos buvo laisvos – tai buvo savarankiškas kalbos tyrimas. O Povilas Frydrichas Ruigys rašė gramatiką Teologijos fakulteto studentams. Net ir suprasdamas gyvosios kalbos vertę, jis negalėjo pateikti tiek ir tokių mažųjų tautosakos žanrų, kokių pateikė tėvas. Bet gramatikoje suformavo platų sintaksės skyrių:

²¹ Apie frazeologiją siaurąja ir plačiąja prasme žr. Ona Aleknavičienė „Frazeologijos samprata lituanistiniuose XVIII a. šaltiniuose“, in: Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė, Vilma Zubaitienė (par.), *Baltų kalbų tekstų ir žodžių reikšmės*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018, p. 215–259.

rėmėsi daugiausia Kleino idėjomis, kūrybiškai plėtojo jo mintis, konkretino pridėdamas daugiau pavyzdžių. Kai kurie pavyzdžiai jau nėra susiję su religine tematika.

Sintaksės skyriaus formavimas liudija išskirtinį dėmesį rišliajai kalbai – gebėjimui kalbėti ir rašyti. Tai labiausiai lėmė praktinė gramatikos paskirtis: jau iš pradžių RG įsivaizduota kaip mokomoji knyga, turinti padėti studentams susiformuoti būtiniausius lietuvių kalbos įgūdžius, kad galėtų dirbti kunigais ir mokytojais lietuviškose parapijose. Kaip ir tarmių atveju, galvota apie kalbantį žmogų, o norint sklandžiai kalbėti lietuviškai neužtenka taisyklingai linksniuoti ir asmenuoti. Sakiniams generuoti – tiek raštu, tiek žodžiu – reikia sintaksės žinių. Jos svarbios tiek sakybinei, tiek rašytinei kalbos atmainai. Gerai kalbą mokantys kunigai buvo ir pagrindiniai lietuviškų knygų rengėjai.

Kleino idėjos, atėjusios į RG, toliau buvo perimtos Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807), 1800 m. išleidusio antrą, atnaujintą ir papildytą, RG leidimą *Anfangsgründe einer Sprach-Lehre*²². Su Milkaus gramatika jos atkeliavo į XIX a., kurio viduryje kalbotyra kaip mokslas formavosi toliau. Šia gramatika rėmėsi pirmųjų mokslinių gramatikų autoriai: Augustas Schleicheris (1821–1868) gramatikoje *Litauische Grammatik* (1856) ir Frydrichas Kuršaitis (Friedrich Kurschat, 1806–1884) veikaluose *Laut- und Tonlehre der littauischen Sprache* (1849) bei *Grammatik der littauischen Sprache* (1876)²³. Tolesnė intertekstinių sąsajų analizė duotų svarbių duomenų ir platesniam lingvistinių idėjų recepcijos pažinimui.

IŠVADOS

1. Povilo Frydricho Ruigio gramatiką *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik* (1747, RG) ir Danieliaus Kleino *Grammatica Litvanica* (1653, KG) sieja tiek eksplicitinės, tiek implicitinės sąsajos. Dažnas rėmimasis KG orientuoja į panašią lingvistinės minties mokyklą ir jos idėjų priimtinumą.

²² Christian Gottlieb Mielcke, *Anfangsgründe einer Sprach=Lehre, worinn zwar die von jüngern Ruhig ehemals zum Grunde gelegt [...]*, Königsberg, 1800. Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerey.

²³ Apie tai žr. Ona Aleknavičienė, „Povilo Frydricho Ruigio *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik* (1747) – penktoji Prūsijos Lietuvos lietuvių kalbos gramatika“, p. 130–131.

2. KG buvo ypač svarbus šaltinis dviem aspektais: 1) renkantis tarmę lietuvių kalbos aprašui ir išskiriant ją iš kitų; 2) formuojant platų sintaksės skyrių.

3. Perimdamas esminę Kleino idėją lietuvių kalbos aprašo pagrindu rinktis vieną tarmę, Ruigys išplėtė jos plotą iki dviejų apskričių – Įsruties ir Ragainės. Kitas tarmes, esančias Prūsijoje ir Didžiojoje Lietuvoje, jis laikė šalutinėmis. Lietuvių tarmes Ruigys pirmasis suskirstė pagal opociziją *pagrindinis* : *šalutinis*, arba *centras* : *periferija*.

4. Iškeldamas pagrindinės tarmės stabilumą, universalumą, prestižiškumą kitų tarmių atžvilgiu, Ruigys tęsė Kleino pradėtą tradiciją formuoti bendrinę kalbą remiantis viena tarme. XVIII a. tai buvo aktualu rašytinei kalbos atmainai.

5. Supažindindamas su šalutinėmis tarmėmis, jis siekė palengvinti į kunigo ir mokytojo pareigas paskiriamų asmenų integraciją naujoje kalbinėje aplinkoje. Tai buvo aktualu sakytinei kalbos atmainai.

6. Rengdamas gramatiką, skirtą nelietuviams mokytis lietuvių kalbos, Ruigys daug dėmesio skyrė sintaksei. Perimdamas Kleino mintis ir jas plėtodamas, jis siekė formuoti gebėjimą kurti rišlųjį tekstą. Mokėjimas generuoti taisyklingus sakinius svarbus tiek rašytinei, tiek sakytinei kalbai.

7. Viena iš ypatybių, būdingų Ruigio kurtai kalbos mokymo metodikai, – kalbinės komunikacinės kompetencijos ugdymas. Šviečiamajame amžiuje to ypač reikėjo organizuojant visuomenės švietimą per bažnyčias ir mokyklas. Perimdamas ankstesnes idėjas ir pritaikydamas XVIII a. poreikiams, Ruigys parengė priemonę mokytis lietuvių kalbos, ugdytis pareigoms tinkamą kalbinę kompetenciją ir adaptuotis naujoje aplinkoje.

8. RG orientuota ne vien į kalbos pagrindų išdėstymą, bet ir į atstumo tarp rašytinės ir sakinės kalbos mažinimą.

9. Kadangi XVII a. vidurio lietuvių kalbos gramatinės sandaros aprašas tiko kaip pagrindas XVIII a. vidurio gramatikai, tai liudija nedidelę pačios kalbos kaitą.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Aleknavičienė Ona, „Frazeologijos samprata lituanistiniuose XVIII a. šaltiniuose“, in: Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė, Vilma Zubaitienė (par.), *Baltų kalbų tekstų ir žodžių reikšmės*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018, p. 215–259.

- Aleknavičienė Ona, „Povilo Frydricho Ruigio *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747) – penktoji Prūsijos Lietuvos lietuvių kalbos gramatika“, in: Ona Aleknavičienė, Grasilda Blažienė, *Povilas Frydrichas Ruigys. Monografija, gramatikos indeksai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, p. 123–276.
- Aleknavičienė Ona, „Lietuvių tarmių samprata Povilo Frydricho Ruigio gramatikoje *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747): centras ir periferija“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2020, t. 22, p. 105–132.
- Aleknavičienė Ona, Blažienė Grasilda (par.), *Povilo Frydricho Ruigio gramatika Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick, 1747. Faksimilė, kritinis leidimas, vertimas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020.
- Blažienė Grasilda, „Įmintos ir neįmenamos Povilo Frydricho Ruigio gyvenimo ir kūrybos mįslės“, in: Ona Aleknavičienė, Grasilda Blažienė, *Povilas Frydrichas Ruigys. Monografija, gramatikos indeksai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, p. 17–121.
- Erler Georg, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829, 2: Die Immatrikulationen von 1657–1829. Herausgegeben von Georg Erler*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1911–1912.
- HG – Haack Friederich Wilhelm, *VOCABVLARIVM LITTHVANICO-GERMANICVM, ET GERMANICO-LITTHVANICVM, Darin alle im Neuen Testament und Pfallter befindliche Wörter nach dem Alphabeth enthalten find; Nebst Einem Anhang einer kurz3gefaßten Litthauifchen GRAMMATIC. Ausgefertiget von Friederich Wilhelm Haack / S.S. Theol. Cultore, zur Zeit Docente im Litthauifchen Seminario zu Halle. HALLE, Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr. [1730]. Faksimilė, perrašas, vertimas, lietuviškų žodžių indeksas: Vilma Zubaitienė (par.), Frydrichas Vilhelmas Hakas, *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum... Nebst einem Anhang einer kurzgefassten Litthauischen Grammatic (1730)*, t. 1–2, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012; perrašas, žodžių formų konkordancijos: *Frydrichas Vilhelmas Hakas, Anhang einer kurzgefassten litauischen Grammatik, 1730*, internetinis leidinys, parengė Vilma Zubaitienė, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018 (<http://seniejirastai.lki.lt/>).*
- KG – Klein Daniel, *GRAMMATICA Litvanica Mandato & Autoritate SERENISSIMI ELECTORIS BRANDENBURGICI adornata, & præviâ Cenfurâ primùm in lucem edita à M. DANIELE Klein / Paftore Tilf. Litv. Præmiſſa eſt ad Lectorem Præfatio non minùs utilis, quàm neceſſaria [...]*, REGIOMONTI, Typis & ſumptibus JOHANNIS REUSNERI, Anno χριστογονίας cλς Ιοc. LIII. Faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, atsakingasis redaktorius [[onas] Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 275–394; 529–610; perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos: Danielius Kleinas, *Grammatica Litvanica, 1653*, internetinis leidinys, parengė Mindaugas Šinkūnas, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011 (<http://seniejirastai.lki.lt/>).
- „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1719*, Leipzig, den 2 Sept. N. LXX, p. 560.
- Lysius Heinrich, Brief an August Hermann Francke; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, 1718-08-23, l. 72r-73v.

Matulevičius Algirdas, *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje*, Vilnius: Mokslas, 1989.

Mielcke Christian Gottlieb, *Anfangsgründe einer Sprach=Lehre, worinn zwar die von jüngern Ruhig ehemals zum Grunde gelegt [...]* Königsberg, 1800. Druck und Verlag der Hartungſchen Hofbuchdruckerey.

MP – Mörlin Michael, *Zur wollmeinenden Vereinigung Und Einmüthigen Bedencken über das PRINCIPIUM PRIMARIUM In Lingva Lithvanica, In den Worten: LOQVENDUM CUM VULGO, enthalten [...]* M. Mörlin. P. Gumb. Königsberg / gedruckt In der / von Sr. Königl. Majest. privilegirten / Georgifchen Buchdruckerey. Anno 1706. Dokumentinis leidimas: Vincentas Drotvinas, *Michaelio Mörlino traktatas Principium primarium in lingua Lithuanica. Dokumentinis leidimas ir studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008; perrašas, lietuviškų žodžių indeksas: Michaelis Mörlinas, *Principium primarium in lingua Lithuanica*, 1706, internetinis leidinys, parengė Vincentas Drotvinas, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008 (<https://seniejirastai.lki.lt/>).

Perkhun Jacob, *Wolgegründetes Bedencken / Über die / Ins Litthauſche / Überſetzte zehen Fabeln Æſopi, Und derſelben paſſionirte Zuſchrift / Auf Begehren eines Liebhabers der Litthauſchen Sprachen / Aufgeſetzt von Iacob Perkhun / Pfarrern zu Walterkehmen.* Leipzig und Franckfurt / Anno 1706. Kritinis leidimas: Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller (par.), *Jokūbo Perkūno traktatas Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift. Kritinis komentuotas leidimas ir studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008; perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos, indeksas: Jokūbas Perkūnas, *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift*, 1706, internetinis leidinys, parengė Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008 (<http://seniejirastai.lki.lt/>).

RB – Ruhig Philipp, *Betrachtung der Littauifchen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wefen und Eigenschaften; Aus vielen Scribenten, und eigener Erfahrung, mit Fleiß angestellt, und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, zum Druck gegeben, von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Inſterburg,* Königsberg, druckts und verlegt Iohann Heinrich Hartung, 1745. Kritinis leidimas: Pilypas Ruigys, *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis, Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga, 1986.

RG – Ruhig Paul Friedrich, *Anfangsgründe einer Littauifchen Grammatick, in ihrem natürlichen Zusammenhange entworfen von Paul Friedrich Ruhig, der Gottesgelehrtheit Befliffenen, zur Zeit Docenten im littauifchen Seminario zu Königsberg.* Königsberg, druckts und verlegt Iohann Heinrich Hartung, 1747. Kritinis leidimas: Ona Aleknavičienė, Grāsilda Blažienė (par.), *Povilo Frydricho Ruigio gramatika Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick*, 1747. *Faksimilė, kritinis leidimas, vertimas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020; perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos: Povilas Ruigys, *Anfangsgründe einer litauischen Grammatik*, 1747, internetinis leidinys, parengė Ona Aleknavičienė, Jurgita Venckienė, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008 (<http://seniejirastai.lki.lt/>).

- Ruhig Philipp, *Littauifch=Deutfches und Deutfch=Littauifches Lexicon* [...] von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Insterburgifchen Hauptamtes. Königsberg, druckts und verlegt I. H. Hartung, 1747.
- Schule und Absolutismus in Preussen. Akten zum preußischen Elementarschulwesen bis 1806*, hrsg. von Wolfgang Neugebauer, Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1992.
- SŠG – Sappuhn Christoph; Theophil Gottlieb Schultz, *COMPENDIUM GRAMĀTICĀE LITHVANICĀE Theophili Schultzens Past: Cattenov, REGIOMONTI: Typis Friderici Reufneri, [...] Aō: 1673*. Faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą: Sapūno ir Šulco gramatika, 1997, p. 35–262; perrašas, žodžių formų konkordancijos: Kristupas Sapūnas, Teofilis Šulcas, *Compendium Grammaticae Lithvanicae*, 1673, internetinis leidinys, parengė Mindaugas Šinkūnas, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010 (<http://seniejirastai.lki.lt/>).
- Terveen Fritz, *Gesamtstaat und Retablissement. Der Wiederaufbau des nördlichen Ostpreußen unter Friedrich Wilhelm I 1714–1740*, Göttingen etc.: Musterschmidt, 1954.
- Zubaitienė Vilma, „Frydricho Vilhelmo Hako žodynas ir gramatika: istorinės pasirodymo aplinkybės, struktūra ir santykis su šaltiniais“, in: Vilma Zubaitienė (par.), Frydrichas Vilhelmas Hakas, *Vocabularivm Litthvanico-Germanicvm, et Germanico-Litthvanicvm... Nebst einem Anhang einer kurtzgefassten Litthauischen Grammatic (1730)*, t. 2, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 7–131.

Reception of Danielius Kleinas's Ideas in Povilas Frydrichas Ruigys's Grammar *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747)

Summary

The article analyses the reception of Danielius Kleinas's ideas in Povilas Frydrichas Ruigys's grammar *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747, hereinafter RG). Two aims were pursued: (1) to single out Kleinas's ideas that Ruigys found relevant and suitable for describing the language of the mid-eighteenth century and (2) to identify the intentions of Ruigys in adopting them.

Using an analytical interpretive approach based on philological analysis, it is shown that Kleinas's *Grammatica Litvanica* (1653, hereinafter KG) was a particularly important source. The need of the Age of Enlightenment to learn about the world and to educate society is highlighted in discussing the motives for adopting and adapting ideas. The study of the reception of Kleinas's ideas leads to the following conclusions:

1. Frequent references to KG, both explicit and implicit, point to a similar school of linguistic thought and the acceptability of its ideas.

2. KG was a particularly important source in two respects: (1) selecting a dialect for grammar and distinguishing it from others and (2) developing an extensive section on syntax.

3. By adopting Kleinas's key idea of choosing one dialect as the basis for the description of the Lithuanian language, Ruigys expanded its area to two counties: Įsrutis (Ger. Insterburg) and Ragainė (Ger. Ragnit). He considered the other dialects in Prussia and Lithuania Major as secondary. Ruigys was the first to classify Lithuanian dialects by the opposition *main : secondary* or *centre : periphery*.

4. By placing emphasis on the stability, universality, and prestige of the main dialect in relation to other dialects, Ruigys continued the tradition of forming standard language on the basis of one dialect, which was initiated by Kleinas. In the eighteenth century, this was relevant for the written form of the language.

5. By introducing secondary dialects, he aimed to facilitate the integration of individuals appointed to priesthood in a new linguistic environment. This was important for the spoken form of the language.

6. In preparing a grammar for learning Lithuanian by non-Lithuanians, Ruigys paid considerable attention to syntax. By adopting Kleinas's ideas and

expanding them, he sought to develop the ability to produce a coherent text. The ability to generate well-formed sentences is important for both written and spoken language.

7. One of the characteristics of the language teaching methodology developed by Ruigys was the development of linguistic communicative competence. In the Age of Enlightenment, this was particularly necessary for the organisation of public education through churches and schools. Taking up earlier ideas and adapting them to the needs of the eighteenth century, Ruigys developed a tool for non-Lithuanians to learn Lithuanian, to develop linguistic competence appropriate to their duties, and to adapt to a new environment.

8. RG is focused not only on setting out the basics of the language but also on reducing the distance between written and spoken language.

9. Since the description of the grammatical structure of the Lithuanian language in the mid-seventeenth century was suitable as a basis for a grammar of the mid-eighteenth century, it evidences the slight change in the language itself.

KEYWORDS: Danielius Kleinas; Povilas Frydrichas Ruigys; grammar of the Lithuanian language; linguistics of seventeenth-eighteenth-century Prussian Lithuania.